

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.134:343.1(436)“15/17”

ЕТАПИ КОДИФІКАЦІЇ АВСТРІЙСЬКОГО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (XVI–XVIII СТ.)

STAGES OF CODIFICATION OF THE AUSTRIAN CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION (XVI–XVIII CENTURIES)

Галабурда Т.І.,

*аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена висвітленню становлення та розвитку австрійського кримінально-процесуального законодавства XVI–XVIII ст. Значну увагу зосереджено на характеристиці кодифікаційних робіт у галузі кримінально-процесуального права Австрійської монархії. Зроблено висновок про застосування партикулярного права, яке негативно вплинуло на розвиток кримінально-процесуальних норм.

Ключові слова: кримінально-процесуальне право, джерела права, кодифікаційні процеси, кодекс, Австрійська монархія.

Статья посвящена освещению становления и развития австрийского уголовно-процессуального законодательства XVI–XVIII вв. Значительное внимание сосредоточено на характеристике кодификационных работ в области уголовно-процессуального права Австрийской монархии. Сделан вывод о применении партикулярного права, которое негативно повлияло на развитие уголовно-процессуальных норм.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное право, источники права, кодификационные процессы, кодекс, Австрийская монархия.

The article is devoted to analysis of formation and development of the Austrian criminal procedural legislation of XVI–XVIII century. Considerable attention is focused on the characterization of the codification work in the field of criminal procedural law of the Austrian monarchy. The conclusion is made about the application of particular law, which had a negative impact on the development of rules of criminal procedure.

Key words: criminal procedural law, sources of law, codification processes, code, Austrian monarchy.

Постановка проблеми. Сучасний стан реформування правової системи України зумовлює необхідність розробки й прийняття нормативно-правових актів відповідно до міжнародних стандартів. Особливу увагу привертає кримінально-процесуальне законодавство України, на яке покладається регулювання кримінального судочинства. У процесі удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України, сучасна законодавча влада повинна враховувати як міжнародний, так і національний історичний досвід. Це дасть змогу використати випробувані часом правові ідеї, положення, конструкції для розвитку кримінально-процесуальних норм. Значний інтерес представляє історико-правове дослідження джерел австрійського Кримінально-процесуального кодексу 1873 р., який станом на другу половину XIX ст. був ефективним для регулювання кримінального судочинства.

Стан опрацювання проблематики. Серед дослідників кодифікації австрійського кримінально-процесуального права необхідно назвати таких вчених, як: П. Стебельський, І. Бойко, В. Кульчицький,

Б. Тищик, І. Настасяк, В. Гончаренко, М. Никифоров, М. Шуп'яна, М. Moras, S. Salmonowicz та ін., які проаналізували та розвинули наявні наукові уявлення з цього питання. Попри вказане, у сучасній юридичній літературі з історії держави і права України та історії держави і права закордонних країн мають місце поки що початкові спроби дослідження питання кодифікації австрійського кримінально-процесуального законодавства XVI–XVIII ст.

Метою статті є дослідження і характеристика етапів кодифікації кримінально-процесуального законодавства в Австрійській монархії, а також з'ясування його впливу на становлення кримінального судочинства у період Австрії та Австро-Угорщини.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Австрійська монархія упродовж 1804–1867 р. перебувала під владою австрійського відгалуження династії Габсбургів. У ній значну увагу приділялося створенню і вдосконаленню права і судового процесу. Перед австрійською владою постало питання про упорядкування кримінально-процесуальних норм, які б ефективно регулювали кримінальне судочинство. У результаті

кодифікаційних робіт у 1873 р. було затверджено австрійський Кримінально-процесуальний кодекс, який був результатом напрацювань правової теорії та практики. Він включав правові норми попередніх кодексів як кримінального, так і кримінально-процесуального права. Це зумовлювалося тим, що частина кодексів містила норми матеріального кримінального права, а інша – процесуального. До середини XIX ст. в Австрійській монархії не було розділення кримінальних й кримінально-процесуальних норм і у судовій практиці це не завжди приносило користь. Тому, у майбутньому виникла необхідність розділення кримінальних й кримінально-процесуальних норм в окремі кодифіковані акти.

Як видається, необхідно показати передумови укладення кримінально-процесуального кодексу 1873 р., особливо його джерела. На території Австрії у добу Середньовіччя діяли різноманітні джерела права, зрештою, як і в усій Німецькій імперії, де політичний децентралізм відповідав партикуляризмові у праві. Тут діяли загальнодержавне законодавство (імператора й імперських сеймів) і кодифікації (наприклад, Золота булла), законодавство австрійських правителів та місцевих сеймів, нормативні акти курфюрстів і князів, церковне право, міське право, звичай й традиції тощо [1, с. 56].

Історію австрійського кримінального процесу до першої половини XIX ст. можна умовно розділити на два періоди. Перший період – до часу видання кримінального кодексу 1768 р., який отримав скорочену назву «Терезіана» (*Constitutio Criminalis Theresiana*) (далі – «Терезіана»). Другий період від кримінального кодексу 1768 р. до прийняття Кримінально-процесуального кодексу 1873 р. й інших нормативно-правових актів у сфері кримінального судочинства, які приймалися законодавцем після набуття чинності цим кодексом 1 січня 1874 р.

Основним джерелом тогочасного кримінального і кримінально-процесуального права для Австрійської монархії було французьке і німецьке право. М.С. Таганцев, характеризуючи французьке й німецьке кримінальне право, зазначав, що до початку Великої французької революції воно було «сумішшю римського і звичаєвого права, едиктів, ордонансів, судових рішень», а «історія кримінального права Німеччини веде свій розвиток від кодексу Карла V, так званої «Кароліни» (*Constitutio Criminalis Carolina*) (далі – «Кароліна»), в якій була зроблена асиміляція вже засвоєного на той час Німеччиною римського права і праць італійських юристів із народно-правовими поглядами». «Кароліна» стала... джерелом кримінального права для Австрії» [2, с. 18].

Характерним для першого періоду була відсутність єдиного кримінально-процесуального кодексу, тільки у деяких територіях середньовічної Німеччини діяли партикулярні закони, поодинокі краї мали окремі судові ординації, матеріальне право не було відділене від формального права, тобто поста-

нови матеріального права й приписи кримінального процесу містилися в одному законодавчому акті. Наприклад, найдавнішим джерелом права, що мав обов'язкову силу застосування перед «Кароліною», була ординація імператора Максиміліана I. Проте, одним з головних джерел чинного на той час кримінального і кримінально-процесуального права у XVI ст. був Кримінально-процесуальний кодекс «Кароліна» 1532 р. 42 статті кодексу були присвячені кримінально-процесуальному, інші – 177 статей – кримінальному праву [3, с. 13]. Як відомо, загальний імперський закон «Кароліна» був першим кодексом середньовічного кримінального й процесуального права та його норми застосовувалися на практиці поряд із партикулярними джерелами права, яке діяло до і після прийняття кодексу 1532 р. «Кароліна» була результатом необхідної боротьби з великою кількістю правопорушень під час здійснення кримінального судочинства та відсутністю знань про чинне законодавство частиною суддів того періоду [4, s. 304]. Виданий як загальноімперський закон, кодекс проголошував верховенство імперського права над правом окремих земель, скасування «нерозумних і поганих» звичаїв у кримінальному судочинстві в «місцях і краях». Водночас кодекс допускав збереження для курфюрстів, князів і станів їхніх «споконвічних і справедливих звичаїв».

Оскільки уложення цілком відповідало як політичним інтересам князівської верхівки, так і сучасним вимогам кримінального права і процесу, воно було загальновизнане як джерело права на всіх землях середньовічної Німеччини. На його основі утворилося загальне німецьке кримінальне право. Попри зазначений процес уніфікації німецького права, норми «загального німецького права» мали в основному рекомендаційний характер і залежали від ступеня їхнього «визнання» у німецькій землі [5, с. 397]. Так, наприклад, «Кароліна» після застосування салваторної клаузули «*clausula salvatoria*»¹ мала допоміжну силу (субсидіарну), тобто у деяких територіях використовували окремі ординації, але, якщо не було відповідної постанови в ординаціях, тоді застосовувалися норми «Кароліни» [6, с. 16]. Кримінально-процесуальний кодекс через застосування «*clausula salvatoria*» містив поступки партикуляризму у праві, хоча ці норми офіційно не були загальнообов'язковими, проте, вони мали свою власну цінність й додаткове значення, яке набули через використання авторитетними вченими-юристами, тому вони залишалися основою загального закону про злочини у Німеччині. У деяких німецьких державах такі норми продовжували переважати до 1871 р., коли було введено кодекс кримінального права для Північнонімецького союзу [4, s. 304–305].

Отже, у даному випадку можна спостерігати вплив партикулярного права на систему кримінального судочинства у середньовічній Німеччині, але «Кароліна» у кінцевому результаті намагалася викоринити відповідні положення. Також варто вказати на відсталу систему судочинства, через слабкі знання тогочасного права суддями. Тому створення й засто-

¹ Сальваторна клаузула (лат. *clausula salvatoria*) – санкціоноване збереження старих правових звичаїв.

сування «Кароліни» сприяло уніфікації кримінально-процесуального права та проведенню імперської судової реформи у середньовічній Німеччині.

Після запровадження «Кароліни» Фердинанд I видав ординації для всієї імперії з 1534 р. і вони поширювались також на територію Австрії. Пізніше такі ординації здебільшого являли собою переоблені й доповнені норми «Кароліни» і зміни, які вони привносили, були незначними. Наприклад, ординація для Штирії та ординація імператора Йосифа I з 1707 р., видана для Чехії й Моравії, містили зміни локального характеру, але найважливіші норми були запозичені з «Кароліни» [6, с. 16] – Кримінально-судового укладення Священної Римської імперії німецької нації.

У кримінальному судочинстві середньовічної Німеччини зберігалися деякі риси звинувачувального процесу. Потерпілий або позивач мав право пред'явити карний позов, а обвинувачуваний – оскаржити та довести його неспроможність. Сторонам давалося право подавати такі докази, як: документи й свідчення свідків, користуватися послугами юристів. Якщо обвинувачення не підтверджувалося, позивач зобов'язувався «відшкодувати збиток, безчестя й оплатити судові витрати». Під впливом кодифікації кримінального права та судочинства панівне положення почав займати слідчий (розшуковий) процес. Характерними рисами слідчого процесу країн романо-германського типу правових систем були: значна ініціатива судових органів у порушенні карного переслідування і розслідування справи (збирання доказів цими органами), негласність судочинства, писемність, обмеження процесуальних прав обвинувачуваного. У кримінально-процесуальному кодексі 1532 р. обвинувачення пред'являлося суддею від імені держави «з обов'язку служби». Слідство велося з ініціативи суду і не було обмежене термінами. Процес поділявся на три стадії: дізнання, загальне розслідування і спеціальне розслідування [7, с. 226].

Другий період починається з виданням кримінального кодексу «Терезіани» 1768 р. (*Constitutio Criminalis Theresiana*) – далі «Терезіана», що був першим кодексом, який містив норми як матеріального, так і процесуального права. Кодекс мав велике правове значення для законодавчої влади Австрійської монархії, оскільки містив провідні правові засади й норми, що використовувались у кодифікаційних роботах з кримінального і кримінально-процесуального права аж до середини XIX ст. У своїй структурі й систематизації правопорушень «Терезіана» наслідувала традиції німецького права. У ній менше залишалось справ, які судді вирішували, заважаючи на свої міркування, а не за законом [8, с. 18].

Значення «Терезіани» полягало, насамперед, у започаткуванні кодифікації кримінального, зокрема і процесуального права для спадкових австрійських земель. Крім того, значення «Терезіани» полягало у відділенні австрійського кримінального права від загального німецького права. Загалом же, «Терезіана» відповідала правовому рівню попереднього законодавства. «Це був типовий збірник феодально-

кріпосницьких норм кримінального і кримінально-процесуального права» [9, с. 17–18; 10, с. 63]. Також, потрібно брати до уваги те, що загалом кримінальний кодекс 1768 р. залишався кодексом Середньовіччя, але всупереч збереженню у ньому інквізиційності процесу та жорстокості покарань, він був значним досягненням тогочасної австрійської правотворчості, оскільки започаткував кодифікацію кримінального права, яка й дала поштовх до подальших робіт у напрямках кодифікації кримінально-правових та процесуальних норм в Австрійській монархії [11, с. 96]. До того ж у середині XVIII ст. кримінально-процесуальне право в Австрії було роздробленим. Судочинство здійснювалося частково за каролінським, частково за фердинандським, частково за йозефінським порядками суду, у деяких місцях – за старими земельними законами за римським правом [12, с. 14]. Велика кількість різних за своєю структурою та нормами джерел кримінального судочинства створювали правові проблеми у судах, наприклад, затягувався судовий процес, ще однією із проблем була оцінка доказів суддями, котрі розглядали відповідну справу й визначали вину, ступінь тяжкості покарання та інші процесуальні дії. На практиці це часто призводило до зловживань зі сторони суддів на стадії допиту свідків й інших учасників кримінального процесу, а також на стадії оцінки доказів та ін.

Як відомо, «Йозефіна» (*Constitutio Criminalis Josephina*) (далі – «Йозефіна») була поточною назвою австрійського загального кримінального кодексу про злочини та покарання. Кодекс було санкціоновано 13 січня 1787 р., і назва походить від імені тодішнього імператора Габсбургської монархії – Йосифа II. Саме він після смерті Марії-Терезії (13 квітня 1781 р.) доручив компіляційній комісії переробити «Терезіану». «Кодекс Йосифа II 1787 р.» як новий карний закон про злочини і їх покарання був справжнім вагомим досягненням правової доктрини та практики «освіченого абсолютизму»: ліквідувалися катування, скасовувалася смертна кара, гарантувалися деякі права звинуваченого на захист, покарання обмежувалося тільки особою злочинця. Значно відрізнявся кодекс «1787 р.» від «Терезіани» і своєю юридичною технікою. «У той час, як «Терезіана» повчально розробляє матеріал закону у заплутаних довгих реченнях..., йозефінський карний закон містить 266 прямо-таки зразково ясних і простих параграфів, так що товстий фоліант «Терезіани» замінено маленькою книжкою на 116 сторінок» [13, с. 43]. Це стало можливим тому, що загальний кримінальний кодекс про злочини та покарання 1787 р. містив лише норми матеріального кримінального права (для процесуального права 1 червня 1788 р. вийшов спеціальний кримінальний судовий порядок). Загалом, даний кодекс став «вихідним пунктом», «основою» для всього наступного розвитку австрійського кримінального права [14, с. 12].

Отже, нова кодифікація кримінального матеріального права містилася в австрійському кодексі «Йозефіна» від 1787 р. і ця кодифікація була фор-

мально включена також до загального кримінального судового порядку від 1 червня 1788 р., що був важливим елементом правових реформ, запровадження Йосифом II. Ці кодифікаційні роботи становили частину нової, єдиної системи австрійського права. Польська дослідниця Малгожата Морас (Małgorzata Moras) вважає основною підставою для запровадження правових змін в австрійському законодавстві загальне благо, добробут всіх громадян (*allgemeine Wohlfahrt*), що означало підпорядкування інтересів особистості інтересам держави [15, s. 99]. «Кримінальному законодавству і судочинству, – як справедливо зазначає О.А. Омельченко, – у кодифікаціях просвіченого абсолютизму приділялася пріоритетна увага. Ця сфера у найбільшій мірі стосувалася взаємовідносин підданих громадян і державної влади» [16, с. 205]. Кодекс 1788 р. був прийнятий «для завершення формування кримінальної адміністрації та правосуддя». У передмові зазначалося, що основною метою було справедливе покарання злочинця. Проте, не було зазначено необхідність виховного впливу покарання, аби змінити становище й репутацію злочинця та провести його ресоціалізацію, хоча подальші положення містять посилення на цю тему. Так відповідно до § 191 загального кримінального судового порядку 1788 р. засуджена особа, щодо якої винесений вирок не здійснив виправного впливу, підлягала найсуворішому покаранню, тобто буксируванню кораблів на Дунаю [15, s. 99]. Отже, деякі норми загального кримінального порядку 1788 р. мали на меті виправлення й ресоціалізацію засудженої особи, хоча прямо про це не було зазначено. Мета покарання, як і стадія виконання вироку, мають важливе соціальне та правове значення, бо від них залежить правильна реалізація принципів права, на основі яких функціонує системи судочинства. Тому наявність таких кримінально-процесуальних норм в австрійських кодифікованих актах позитивно вплинула на подальший розвиток кримінального судочинства.

Необхідно зазначити, що даний кодекс продовжував використовувати на практиці інквізиційний процес, котрий розпочинався «*ex officio*» (службовою особою відповідно до її обов'язків), характерними рисами якого були письмовість, посередництво і таємність, але водночас впроваджував багато позитивних змін. Негативним було те, що даний судовий порядок виключав процес, ініційований на підставі скарги (позову) у кримінальному судочинстві. Норми кримінально-процесуальної діяльності ґрунтувалися на основі старих законодавчих актів, зокрема на Кримінальному кодексі Йосифа I 1707 р. Позитивними змінами можна вважати розміщення норм матеріального та кримінально-процесуального права в окремих правових актах. Після видання архаїчної, не відповідавшій засадам (принципам), проголошеними філософами епохи Просвітництва кримінального кодексу «Терезіани» 1768 р., наступна кодифікація зарекомендувала себе як найбільш швидка реформа карного права, особливо матеріального. Реформа кримінального права також

стала одним із пріоритетних завдань в австрійській державі через структуру й норми «Терезіани». Вона була юридичним актом, спрямованим насамперед на користь органів судової влади, а не підданим. Така форма кодексу суперечила концепції побудови держави Йосифа II, тому імператор ліквідував всі перешкоди, що існували між ним та його підданими, що, зі свого боку, повинно було сприяти ефективному проведенню реформ. Йосиф II, розглядаючи кримінальне право як ключову галузь права, прагнув як можна швидше його реформувати. Тому він вирішив відокремити матеріальне кримінальне право від процесуального. Кодифікація матеріального кримінального права була підготовлена раніше («Йозефіна») і саме вона понесла головний тягар (основу) кримінально-процесуальних реформ. Варто вказати на те, що поштовхом до реформ було не внутрішнє переконання імператора про необхідність відокремлення формального кримінального права від матеріального або законодавчо-правові погляди, а прагматичні передумови визначили такий стан справ. Це, звичайно, не позбавляє новаторського характеру цього розподілу [17, s. 150–153]. Отже, Йосиф II, здійснюючи правові реформи в Австрійській монархії, розділив на окремі кодекси кримінальне право й кримінально-процесуальне, тим самим показав, що ці галузі права були дуже важливими та перспективними для ефективного проведення реформ. Це дало змогу розвинути й удосконалити норми австрійського кримінального судочинства. Так, джерелом кримінально-процесуального права стали у майбутньому окремі кодекси та інші нормативно-правові акти, що приймалися для ефективнішого функціонування кримінального судочинства. Важливо наголосити на тому, що ці кодифікаційні зміни галузей права поширювались як на Східну, так і на Західну Галичину й Буковину, котрі були частиною Австрійської монархії.

Форма загального кримінального порядку 1788 р. була новою у порівнянні з минулими законодавчими актами, котрі включали кримінально-процесуальні норми. Це був кодекс, що містив сучасні, чіткі та переважно лаконічні положення, які відрізнялися побудовою й суперечили нормам кодексу «Леопольдіани», яка є, швидше, договором, ніж кодексом [18, s. 147–151], або «Терезіани», що являла собою інструкцію для судді [19, s. 53]. Так, цей нормативно-правовий акт став ще одним кроком до правових змін у кримінальному судочинстві та основою для подальших кодифікацій кримінального й кримінально-процесуального права в Австрійській монархії. Як цілком справедливо зазначав професор В.С. Кульчицький, «кримінальне право й кримінальний процес на час входження Галичини до складу Імперії Габсбургів уже було кодифіковано». На територію Галичини з 1784 р. було поширено дію процесуальної частини кодексу «Терезіани», а у 1786 р. – Загальну судову Інструкцію Йосифа II. У 1787 р. Імператором Йосифом II було видано новий австрійський кримінальний кодекс «Про злочини та їх покарання», який увів принцип «*nulla poenae sine lege*» (жодного покарання без вказівки у законі), розмежував злочини та полі-

ційні проступки, скасував тортури, обмежив застосування смертної кари [20, с. 46].

Висновки. Таким чином, кодифікації австрійського кримінально-процесуального законодавства XVI–XVIII ст. здійснювалися під впливом права середньовічної Німеччини. Негативним було застосування партикулярного права, що містилося у кримінальних та кримінально-процесуальних кодексах, таких як «Кароліна» та «Терезіана», котра була першим австрійським кодексом, що містив партикулярні норми. Це стало причиною функціонування малоефективної системи кримінального судочинства. Відповідно застосовувалися відсталі принципи судочинства та кваліфікована смертна кара та ін., але наступні кодифікації кримінально-проце-

суального права епохи Просвітництва кінця XVIII ст. вже не містили партикулярних норм й значно обмежували застосування смертної кари. Також важливою проблемою австрійського законодавства у галузі кримінального і кримінально-процесуального права було те, що відповідні кодекси поєднували як норми матеріального, так і норми процесуального права, що не давало змоги ефективно регулювати відповідні кримінальні та процесуальні правовідносини. У другій половині XIX ст. було прийнято окремі кодекси, котрі розділяли відповідні норми, що сприяли якісному правовому регулюванню здійснення кримінального судочинства. Проте, ще простежувалися тенденції спочатку затверджувати кримінальні кодекси, а згодом кримінально-процесуальні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тищик Б.Й. Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.) / Б.Й. Тищик. – Львів: юридичний факультет Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. – 80 с.
2. Хавронюк М.І. Кримінально-правова система в Україні у взаємодії із зарубіжними кримінально-правовими системами (частина II) / М.І. Хавронюк // Вісник асоціації кримінального права України. – 2015. № 2(5). – С. 9–43.
3. Гетьман Є.А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: [монографія] / Є.А. Гетьман // Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Харків: Право, 2012. – 192 с.
4. Bar Carl Ludwig von. A History of Continental Criminal Law. / Carl Ludwig von. Bar – Boston: Little, Brown, and Company, 1916. Lvi. Reprinted 1999 by The Lawbook Exchange, Ltd. – 561 s.
5. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / В.П. Глиняний. – 5-те вид., перероб. і доп. – Київ: Істина, 2005. – 768 с.
6. Стебельський П. Австрійський процес карний: Коментар / П. Стебельський. – Вип. 1. – Львів: НТШ, 1901. – 196 с.
7. Бостан Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Л.М. Бостан. – 2-е вид. перероб. і доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.
8. Ілин Л.М. Впровадження австрійської системи права у Галичині та забезпечення національно-політичних прав українців / Л.М. Ілин // Право і суспільство. Науковий журнал, 2013. – № 6. – Т. 2. – С. 16–20.
9. Janka K. Dasösterreichische Strafrecht / K. Janka. – Dritte Auflage. – Prag; Wien; Leipzig: Verlagvom F. Tempsky, 1894. – 358 s.
10. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – Київ: Видавництво Київського університету, 1968. – 170 с.
11. Шуп'яна М.Ю. Кодифікація кримінального права в Австрійській імперії у XVIII–XIX ст. / М.Ю. Шуп'яна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 95–100.
12. Никифорак М.В. Джерела кримінального та кримінально-процесуального права на Буковині у 1775–1918 рр. / М.В. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць. – Вип. 91: Правознавство. – Чернівці: ЧДУ, 2000. – С. 14–17.
13. Stooss C. Lehrbuch der Oesterreichischen Strafrechts / C. Stoss. – Wien und Leipzig: Franz Deuticke, 1910. – 540 s.
14. Herbst E. Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechtes. Erster Band / E. Herbst. – Wien: Verlag der Manzschens Buchhandlung, 1871. – 495 s.
15. Moras M. Ordynacja karnoprosesowa Józefa II na tle przemian procesu inkwizycyjnego w monarchii habsburskiej w XVIII wieku / M. Moras // Studia z dziejów państwa i prawa polskiego, t. XIV, red. J. Malec, J. Matuszewski, W. Witkowski, Kraków – Lublin – Łódź 2011. – S. 97–113.
16. Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права: [учебник] / О.А. Омельченко. – Том II. – Москва: Остожье, 1998. – 496 с.
17. Ogris W. Joseph II. Staats-und Rechtsreformen / W. Ogris // Elemente europäischer Rechtskultur, Boehlau Verlag. 2003. – 809 s.
18. Schlosser H. Methodische Konzeption und System der aufgeklärten toskanischen „Leopoldina“ vom 30. November 1786 / H. Schlosser // „Zeitschrift fuer Neuere Rechtsgeschichte“, 21 Jahrgang 1999, nr 1, Manz. – S. 136–152.
19. Salmonowicz S. Prawo karne oświeconego absolutyzmu: z dziejów kodyfikacji karnych przełomu XVIII/XIX w. / S. Salmonowicz – Toruń 1966. – 293 s.
20. Кульчицький В.С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування (1772–1918 рр.) / В.С. Кульчицький // Проблеми правознавства. – Київ, 1971. – Вип. 19. – С. 42–50.